

דף הרחבות לנושא –

הלכות בישול – (שיעור 9)

עירוב נוזלים כלי ראשון וכלי שני

יחידה 21

❖ **מדוע מותר להוסיף מים קרים מרובים לכלי ראשון, ולא חוששים לרגע שבו חלק מהמים מתבשלים?**

בשיעור זה אנו עוסקים בהיתר הוספת מים קרים לתוך כלי ראשון. הבאנו את דברי היראים, שכתב שהמים שמתווספים לא מתבשלים מיד, אלא נדרש תהליך. לכן יש לערות בצורה רצופה מספיק שתמנע את הליך הבישול.

הרי"ד כתב דבר דומה –

תוספות רי"ד מסכת שבת דף מא עמוד א

אין לומר קמא קמא דנפל איבשיל. שאינו מתבשל מיד עד שישהה שיעור בישולו. וקודם שישהו נתרבו עליו צונן מרובין עד שאין כח בחמין לבשלן

האם הרי"ד חולק על היראים? לכאורה לשונו דומה מאוד. אך הוא לא הגביל את ההיתר, כמו שנשמע מהיראים. יתכן שהניח שהלומד יבין שבכדי למנוע בישול של המים הקרים, יש לוודא שהשפיכה תעשה בהתאם. אמנם יתכן שהוא סבר שהתהליך איטי, כך שאין צורך להגביל את ההיתר.

הפני יהושע הציע כיוון אחר לחלוטין –

פני יהושע מסכת שבת דף מא עמוד א

איכא למידק אמאי שרי ליתן למיחם שפינה ממנו מים מרובים כדי להפשירן דמסתמא אי אפשר לצמצם לשפוך כל המים מרובים בשפיכה אחת אלא בכמה שפיכות?

הנראה בזה דכל היכא ששופך המים רצופים בלי הפסק בינתיים וגלי דעתיה שאינו רוצה בחימום אלא כדי להפשירן משי"ה שרי ... אפילו לרי"י שרי בכה"ג כיון שאין מלאכת הבישול כיוצא בזה מתקיימת אי"כ לא דמי למבשל כלל

הפני יהושע ביאר שמכיוון שלא מתכוון לחמם את המים, ולהביאם לכדי בישול, אין בזה איסור. כמובן שאמירה זו נשמעת כתלויה בדעת רבי שמעון, הסובר שאם לא מתכוון לתוצר הלוואי אין איסור שבת. על זאת חידש הפני יהושע – גם רבי יהודה יתיר במקרה זה, מכיוון שאם אין קיום לבישול, אין בזה איסור בישול.

לסיכום – לפי היראים והתוס' רי"ד ההיתר מבוסס על כך שבישול המים הוא תהליך שאינו מסתיים מיד.

לפי הפני יהושע ההיתר מבוסס על כך שכל שלא מתכוון לתוצר של בישול, אין כאן איסור בישול.

❖ **מדוע, לשיטת התוספות, מותר לערות מכלי ראשון על מים קרים, למרות שיש רגע בו מגע המים יגרום לרתיחה כדי קליפה?**

כפי שראינו בהרחבה הקודמת, יש מקום לבחון האם בעירוב של מים קרים לתוך מים חמים יש הליך של בישול, או שהמגע מבשל מקצת מיד.

לפי היראים והתורי"ד הבישול הוא תהליך, גם כשמדובר בנחל.

לפי הבנה זו אין קושי בשיטת התוספות, מכיוון שבזמן הליך העירוי עדיין לא יסתיים הבישול ובינתיים המים יתקררו אותן.

לפי הפני יהושע נחלים לא עוברים הליך (באופן שאוכל עובר הליך של בישול). ההיתר נובע מכך שאין איסור בישול אם מערב באופן שהתוצאה הסופית תהיה מים פושרים.

דבריו ניתנים להאמר גם אודות התוספות. יתכן והעירוי ירתיח את סביבותיו, אך אם מערה באופן שהעירוי יתקרב לפני שתהיה משמעות לחימום זה, אין זה ביטול (לפי הקריטריונים שהפני יהושע הגדיר).

❖ הרחבות – תשובת במראה הבזק – רחצה בשבת ויום טוב

שו"ת במראה הבזק חלק ה תשובה לג

שאלה: בימינו, שאנשים נוהגים להתרחץ בכל יום, האם מותר לרחוץ ביום טוב ובשבת, ואם כן – באילו תנאים?

תשובה: רחיצת כל גופו במים שהוחמו בהיתר, לתענוג, בשבת אסורה, וביום-טוב מותרת, ויש מחמירים אף ביום-טוב.

המצטער רשאי לרחוץ כל גופו לא רק ביום-טוב אלא אף בשבת, ובלבד שהמים הוחמו בהיתר.

להלן סיכום דיני רחיצה בשבת וביום-טוב:

דיני רחיצה בשבת

מים שהוחמו בשבת באיסור, אסור להשתמש בהם¹, כדין כל מעשה שבת. מים שהוחמו בערב-שבת בחשמל, או באש, או שהוחמו בשבת בהיתר², מותר לרחוץ בהם בשבת פניו ידיו ורגליו, אבל לא כל גופו³, וכמובן רק באופן שמותר להוציא מים חמים ממיתקן החימום⁴. הסיבה לאיסור זה היא "גזירת מרחצאות", דהיינו, היו בלנים אחראים על המרחץ שהיו מחממים את המים בשבת באיסור, ומערימים ואומרים שחימומו בערב-שבת, ועל כן גזרו איסור רחיצה בשבת אפילו במים שהוחמו בהיתר. לגבי מים שהוחמו בדוד-שמש, נחלקו אחרונים. יש שסוברים, שדינם כמים שהוחמו בחשמל בהיתר⁵, ויש שסוברים, שדינם קל יותר, ומותר לרחוץ בהם כל גופו, ויש להחמיר בזה⁶, אלא אם כן מצטער⁷.

דיני רחיצה ביום-טוב

ביו"ט אסור לחמם מים כדי לרחוץ את כל גופו⁸, אלא רק כדי לרחוץ פניו ידיו ורגליו.

ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

רוב הראשונים⁹, וכן פסק מרן בשו"ע¹⁰, סוברים שהאיסור הוא מדרבנן - משום גזירת מרחצאות, שנגזרה גם ביום-טוב, משום שבת.

יש ראשונים¹¹ שסוברים, שהאיסור הוא מדאורייתא, כי אין הרחיצה נחשבת "דבר שווה לכל נפש". רמ"א ו"משנה ברורה" מחמירים כדעה השנייה.

מים שהוחמו בהיתר, או בערב יו"ט, לפי המחבר מותר לרחוץ בהם כל גופו¹², ולרמ"א ול"משנה ברורה" אסור.

ניתן להקל ברחיצה¹³ ביום טוב כיום, אף למחמירים כרמ"א:

במים שבדוד-שמש, שבו לא נעשתה כל פעולת חימום בידי אדם.

בגלל הסברה שבזמן הזה יש מקום להחשיב את הרחצה כדבר השווה לכל נפש, שכן לכל אדם יש מקלחת בביתו, ואנשים מתרחצים בכל יום.

ולכן, בדוד-שמש יש להתיר¹⁴, ובשעת הצורך אף בדוד-חשמל¹⁵, במים שהוחמו בהיתר¹⁶.

¹ משנה שבת לח ע"ב, שו"ע אורח חיים ס' שכו.

² כגון שהוחמו ע"י שעון שבת.

³ שם.

⁴ אסור להוציא בשבת מים חמים מדוד חשמלי, אף שהוא כבוי והמים שבו חמים, כאשר במקומם ונכנסים מים קרים לדוד, ונמצא שגורם לבישולם. ומותר להוציא מים חמים מן הדוד רק אחר שסגר את ברז כניסת המים הקרים לדוד, או שאין בדוד מים חמים רבים, או שהמים בדוד כבר אינם חמים, כי אז לא יתבשלו המים הקרים המתוספים. על כל פנים, איסור זה הוא רק בשבת ולא ביו"ט, ובדוד חשמלי בלבד, ולא בדוד שמש.

⁵ עיין "שמירת שבת כהלכתה" (חלק א פרק יד בהערה יז), בשם הגרש"ז אורבך.

⁶ שם בשם "הלהל לדוד", וכתבנו להחמיר בזה כ"שמירת שבת כהלכתה", שכן בעל "תהלה לדוד" דיבר על מים שהוחמו בשמש, והגרש"ז אורבך כתב שגם לשיטתו בדוד-שמש יש להחמיר.

⁷ "ביאור הלכה" (שו"ע "אורח חיים" ס' שכו) בשם רעק"א, שכל שהוא משום גזירה, לא החמירו במצטער.

⁸ משנה ביצה (כא ע"ב), גמ' שבת (לח ע"ב).

⁹ רמב"ם (הלכות יו"ט פרק א) ועיין ב"משנה ברורה" (שו"ע "אורח חיים" ס' תקיא ס"ק יח).

¹⁰ שו"ע "אורח חיים" ס' תקיא סעיף ב.

¹¹ רמ"א שם, בשם תוס' בביצה שם ד"ה "לא" ורא"ש בשבת שם.

¹² כי החמירו ביום-טוב לאסור רק חימום, אבל לא את הרחיצה עצמה, מאחר שביום-טוב מדינת הכול מותר, לפי דיעה זו. בשבת, שהחימום אסור מן התורה, החמירו גם ברחיצה במים שהוחמו בהיתר.

¹³ את חימום המים אין להתיר, מאחר שלפי הרמב"ם ורוב הראשונים הוא אסור מדרבנן, אך ברחיצה אפשר להקל.

¹⁴ כך הורה הגר"נ גולדברג, מן הטעם הראשון.

¹⁵ לגבי הוצאת מים מדוד חשמלי ביום-טוב:

באופנים שהדבר מותר בשבת, בוודאי שהוא מותר ביום-טוב (עיין לעיל הערה 4).

באופנים שהדבר אסור בשבת, כגון שיש מים חמים מאוד בדוד, או אם הדוד מופעל ע"י וסת-חום (טרמוסטט), ויש חשש שיגרום להדלקת גוף-החימום:

אם מצטער מחמת שאינו מתרחץ, לכל הדעות מותר לרחוץ את כל גופו במים שהוחמו בהיתר, כאמור לעיל, אף בשבת¹⁷.

הערה: לא דנו בתשובה זו בשני נושאים: 1. השימוש בסבונים למיניהם. 2. הניגוב.

❖ האם גזירת חום כלי שני לרחצה שייכת באיסורים אחרים מלבד בישול בשבת?

למדנו בשיעור שלפי חלק מהראשונים יש הבדל מציאותי בין כלי שני של מי אמבטי לבין מי כלי שני לשתייה. אם כך, לכאורה זה אומר שההבדל בין כלי ראשון ושני הוא לא מוחלט – יתכן כלי שני שנכון להחמיר בו כמו כלי ראשון! לשאלת הבישול (או החום היחסי) יש משמעות להלכות נוספות, ולא רק להלכות שבת. הדוגמא הבולטת ביותר היא בענייני איסור והיתר ואיסור בישול ואכילת בשר בחלב. היו מהאחרונים שתמחו מדוע חומרת אמבטי לא נידונה בהקשרים אחרים –

ראש יוסף שבת דף מב. (חידושים על השי"ס של הרב יוסף תאומים, מחבר ה'פרי מגדים', תפ"ז-תקנ"ב)

קשיא לי - כאן באורח חיים סימן שי"ח סעיף י"א (על אמבטי הגיה הרמ"א "כלי שני"). אלמא כלי שני מבשל כשהוא מרותח הרבה, ומסתמא (כשמרתח) לבישול, כשמעלה רתיחות ומיד מערין לכלי שני, הוי כאמבטי, ואמאי ביורה דעה סימן ק"ה ובשאר דוכתי סתם הרב כהמחבר "כלי שני אינו מבשל, אף אין מפליט ולא מבליע?" ולולי דברי המגן אברהם בסימן שי"ח אות ל"ד החרשתי כדהייתי, וימשנראה' כמבשל, כמו שכתבו התוספות בסוגיא דאמבטי. מה שאין כן המגן אברהם שם העתיק דברי הטור, שמתבשלים המים הצוננים עם החמין, כל שכן בשאר איסורין!

בהלכות שבת יש מקום לומר שהבישול המציאותי איננו הקריטריון הקובע, מכיוון שזה לא דרך בישול וכדו'. אך בהלכות כשרות השאלה היא אם טעם של האחד נבלע במאכל האחר מחמת החום, מדוע לא החמירו בכלי שני, אם במציאות כלי שני יכול לבשל?

אם לא שנאמר מים קלים להתבשל, שיד סולדת בהן זהו בישול, מה שאין כן בשאר איסורין. ומכל מקום המורה צריך לזהר בזה, כי כפי הנראה אין להקל בכלי שני שרותח הרבה

הרב תאומים הכריע שבאמת הפוסק צריך להזהר ולא למהר להקל בכלי שני, אלא לברר שמא מדובר בכלי שני רותח!
לעומת זאת, הרב וזנר (מחשובי פוסקי דורנו) כתב –

שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן ע

ואשר הערה כ"ת והוא בדין אמבטי בשולחן ערוך אורח חיים סימן שי"ח סעיף י"א, דלענין שבת מבשל ממש אפילו הם בכלי שני, מפני שמחממן הרבה, ונסתפק כ' מה הדין לענין איסורים דלא מצא בשולחן ערוך יורה דעה מי שהעיר בזה...

הנה חונה אני פה כמעט בלי ספרים הנצרכים, אבל כן עבדכם נוטה, דין אמבטי הוא דין מיוחד לשבת בלבד, וכסתימת הפוסקים ביורה דעה דלא חלקו בדין כלי שני, וגם סתימת הסוגיא דשבת מ"ב ע"א יראה כן, והיינו טעמא דגם בשבת כתבו הפוסקים דמעיקר הדין אינו מבשל, דהרי כלי שני הוא, אלא משום דחומו הרבה מיחזי, ככלי ראשון, ואסרו מסרד מלאכת מבשל, והנה אין ללמוד מזה שאר איסורים דאם גזרו כן לכתחלה מחומר איסור שבת, ובזה הלא אין דנים על איסור דיעבד, אלא מעשה לכתחלה, עדיין אין ללמוד מזה לענין בליעת שאר איסורים, לעשות אותו מבשל ומבליע גם דיעבד לאסור את המותר בהיותו באמת כלי שני, כן נלענ"ד ועוד נתבונן.

כמובן שהרב וזנר כתב את הדברים רק לפי תוספות, שלשיטתם הנושא הוא מיחזי כמבשל, אם כך באמת אין הצדקה להחמיר בנושאים אחרים, שאין בהם דיני גזרות מסוג זה.

❖ על סמך מה הציע הכסף משנה לדחות את דברי אביי?

אחד הנושאים שעסקנו בהם בשיעור הנוכחי הוא דין הוספת מים רבים לכלי ראשון, כך שתערובת המים תהיה פושרת. רוב הראשונים התירו, על סמך דברי אביי. לפי הצעה אחת של הכסף משנה, יתכן ולפי הרמב"ם הפעולה הזו אסורה.

1. יש כאלו שגורסו, שאף בשבת איסור אינו ברור.
2. המים שיתחממו ויתבשלו, ראויים לשתייה, ויש אפוא להתייר מטעם "הואיל", כלומר, שיוכל לשותות מים אלה כמים חמים, אם ירצה. 3. היות שאינו יכול להוציא מים מן הדוד באופן אחר, נחשב גם זה כצורך אוכל נפש. והמקל לא הפסיד, ובפרט אם הדוד כבוי. אך סמוך למוצאי יום-טוב, שגם אם ירצה, לא יוכל להשתמש במים אלה ביום-טוב עצמו, יש להחמיר, שהרי אין סברת "הואיל" במצב כזה, והוא הדין בסמוך לפני מוצאי יום-טוב ראשון, אף שייכנס יום-טוב שני, שהרי הוא כחול לגבי יום טוב ראשון.
16. כך הורה הגר"ד ליאור, מן הטעם השני, וסברה זו הביא גם בעל "שמירת שבת כהלכתה" (חלק א פרק יד הערה כא), ונשאר בצ"ע על פסקו. וברור שאפשר להקל, שהרי כל פסקו של רמ"א אינו אלא חומרא ומנהג, כפי שכתב ה"משנה ברורה" (שם ס"ק יח).
17. כדלעיל הערה 7.

מחמת מורכבות השיעור, לא בררנו את דברי אביי לעומק. ננסה להציג את הדברים בקצרה –
נאמר במשנה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מא עמוד א

משנה. המיחם שפינהו - לא יתן לתוכו צונן בשביל שיחמו, אבל נותן הוא לתוכו, או לתוך הכוס כדי להפשירן.

במה המשנה דנה? יש שתי אפשרויות –

1. מדובר במיחם שרוקן מתכולתו. השאלה היא, אם מותר להוסיף מים למיחם חם וריק. יש שתי סיבות לאסור את זה – א. המים שיינתנו במיחם יתבשלו. ב. שפיכת מים על מתכת לוחטת יכולה להשפיע על צורת המתכת, ויתכן ויש בזה איסור 'מצרף'.
2. מדובר במיחם שיש בו מים רותחים. השאלה היא האם מותר לערב לתוכם מים קרים, שהרי המיחם הוא כלי ראשון.

הגמרא העלתה את שתי האפשרויות –

גמרא. מאי קאמר? –

1. אמר רב אדא בר מתנא, הכי קאמר: המיחם שפינה ממנו מים חמין (וכעת הוא ריק) - לא יתן לתוכו מים מועטים כדי שיחמו, אבל נותן לתוכו מים מרובים - כדי להפשירן. והלא מצרף! - רבי שמעון היא, דאמר: דבר שאין מתכוין - מותר.
2. מתקיף לה אביי: מידי מיחם שפינה ממנו מים קתני? מיחם שפינהו קתני!
אלא אמר אביי, הכי קאמר: המיחם שפינהו (חלקית), ויש בו מים חמין - לא יתן לתוכו מים מועטים בשביל שיחמו, אבל נותן לתוכו מים מרובים כדי להפשירן. ומיחם שפינה ממנו מים - לא יתן לתוכו מים כל עיקר, מפני שמצרף. ורבי יהודה היא, דאמר: דבר שאין מתכוין - אסור.

האפשרות שהציע רב אדא אפשרית הלכתית רק אם נניח שאין איסור בתוצאה הנלווית של שפיכת המים הקרים למיחם – הצירוף של מתכת המיחם. ההצדקה לטענה שאין בכך איסור היא שלא זו כוונת השופך. בכדי לומר כך, עלינו להניח שמדובר לפי שיטת רבי שמעון, שדבר שאינו מתכוון מותר. לפי רבי יהודה דבר שאין מתכוון אסור, המשנה בהכרח תתפרש כאביי. אך ההיפך אינו נכון – גם הפוסקים כרבי שמעון יכולים לומר שחידושה של המשנה היא היתר נתינת מים לכלי ראשון. להלכה נפסק כרבי שמעון. אם כך לכאורה מתבקש לפסוק כרב אדא. מצד שני, דברי אביי אינם סותרים את דברי רבי שמעון. לפי פירושו של אביי המשנה אינה עוסקת בדן 'דבר שאינו מתכוון', ולכן אין התנגשות עם מחלוקת התנאים. אך הכסף משנה הבין שעיקר ההצדקה של אביי לשנות את פשט המשנה הוא מחמת החשש לדברי רבי יהודה. מכיוון שהכסף מ"פסק כרבי שמעון, הוא העדיף ללמוד את המשנה כפשוטה, וגם לא לחדש חידוש נוסף, המתיר לתת מים לכלי ראשון.

אם כך מובן מתודולוגית, מדוע הגיוני להסביר את המשנה כפשוטה, ולא כאביי. אך מדוע לא לפסוק כאביי? ה"ח הסביר שהערתנו על דברי התוספות היא בדיוק הטעם לדחיית הדין לפי הרמב"ם –

ב"ח על טור אורח חיים סימן שיח אות ח (בסופו)

כל שהוא מערה צוננין לתוך חמין דכלי ראשון הוי מבשל מיד כשמתחיל לערות הצוננין אף על פי שלבסוף תפוג רתיחתן

בהרחבה לעיל הבאנו את השיטות שהתמודדו עם הבעיה, שהוספת מים רבים מתחילה ממים מועטים, ולכאורה הללו מתבשלים! ה"ח הסביר שהרמב"ם העדיף לדחות את דברי אביי מחמת הקושי הזה.

❖ הרחבות – ביאור הסיפא של המשנה לאור המחלוקת

בשיעור פתחנו בהסברו של אביי למשנה, שמתיר להוסיף מים צוננים לכלי ראשון בתנאים שנקט, ואת הדין של עירוי וכלי שני למדנו דרך הסוגיה של אמבטי. לאחר שלמדנו את דברי הראשונים, ראוי לשוב למשנה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מא עמוד א

משנה. המיחם שפינהו - לא יתן לתוכו צונן בשביל שיחמו, אבל נותן הוא לתוכו, או לתוך הכוס, כדי להפשירן.

מהו הכוס שבמשנה?

אם מדובר בכוס שהוא כלי ראשון, לא מובן מדוע יש צורך להתייחס לכוס ולמיחם בנפרד.

אם מדובר בכלי שני, מדוע יש צורך בתנאי 'כדי להפשירן'?

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף מב עמוד א

נראה דכלים אלו בין כוס בין אמבטי וספל כולן כלי שני הם ... והא דתנן במתניתין אבל נותן לתוכו או לתוך הכוס כדי להפשירן ומפרשין עלה בגמ' אבל נותן לתוכו מים מרובין כדי להפשירן, משום מיחם הוא דאמרינן אבל בכוס כל שהוא נותן לתוכו היינו להפשירו

הרשב"א ביאר שהכוס היא אכן כלי שני. הרשב"א לשיטתו כפי שלמדנו בשיעור – הוספה לכלי שני אינה מבשלת את המים. לכן ההפשרה המחזרת במשנה מתייחסת למיחם בלבד, ולא לכוס. הריטב"א פירש באפשרות הראשונה כדברי הרשב"א –

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף מא עמוד א

והא דקתני אבל נותן לתוכו או לתוך הכוס כדי להפשירם, משום מיחם נקט ליה, דאילו בכוס אפי' לחממם מותר והציע פירוש נוסף –

אי נמי דמיירי בכוס שנתחממו בו המים באור דהוה ליה כלי ראשון דומיא דמיחם, והא קמ"ל ... דלשתיה בעי להו ולא ניחא ליה בחמימותן טובא ולא משהי התם כדי לבשלם, דלאו אורחא בהכי, ולהכי נקט כוס לאשמעינן דמיירי דבעי להו לשתיה.

הריטב"א התבסס כאן על שיטת הר"ן – מדובר בכוס שהיא כלי ראשון. וקמ"ל שהיתר הוספת המים לכלי ראשון הוא רק במים שנועדו לשתיה.

המיוחס לר"ן פירש פירוש שנראה יותר כפשט המשנה, אך הינו מפתיע –

חידושי הר"ן (מיוחס לו) מסכת שבת דף מב עמוד א

אבל נותן הוא לתוכו או לתוך הכוס כדי להפשירן. פי' אף על פי שהכוס כלי שני דוקא להפשירן מותר אבל מעטים כדי שיחמו לא דס"ל לתנא דמתני' דכלי שני מבשל ופליגי עלי' תנאי בברייתא:

לפי פירוש זה, המשנה נלמדת כפשוטה – גם בכוס - כלי שני, יש הגבלה, שמותר להוסיף אליה רק אם התוצר יהיה מים פושרים.

לכאורה פירוש זה עולה יפה עם שיטת התוספות, שנקטו שמה שחשוב הוא מבחן התוצאה – טמפרטורת המים, היא שתקבע לנו אם נעשה כאן בישול, האסור, או לא.

בשיעור התקשנו בדברי תוספות, שהרי לשיטתם לא מוסבר מדוע מותר להוסיף לכלי שני אם התוצר יהיה מים הקרובים לרותחים.

המיוחס לר"ן כתב שבאמת יש מחלוקת תנאים בעניין – לפי התנא של משנתנו אכן אין הבדל בין כלי ראשון וכלי שני מבחינה זו! ברם להלכה אנו פוסקים כברייתא, כפי שביארנו בשיעור.